

Нові відкриття і знахідки

С.В. Іванова,
К.А. Петрова, І.А. Будикін

НАЙДАВНІШИЙ КАМ'ЯНИЙ ЯКІР З ПОСЕЛЕННЯ ГРИБІВКА IV

У статті розглянуто кам'яний якір та вироби з глини із поселення Грибівка IV у Північно-Західному Причорномор'ї.

У 2001 р. біля с. Грибівка Овідіопольського р-ну Одеської обл. досліджувалось епонімне поселення (Грибівка IV), яке знаходиться на похилому схилі правого берега р. Барабой, за 900 м на південь від південно-західної околиці сучасного села. Умовна площа поселення — 250 × 100 м (рис. 1). У процесі дослідження пам'ятки по лінії північ — південь було закладено чотири розкопи (А, Б, В, Г) площею по 100 м² кожний. Слідів житлових та господарчих споруд у розкопах не знайдено, однак це зовсім не виключає їхньої наявності взагалі.

У цілому знахідки свідчать на користь того, що поселення Грибівка IV було багатощаровим. Найдавніший комплекс належить до палеолітичного часу і репрезентований трьома пластинами з патиною, дві з яких мають сліди використання¹. Культурний шар загалом складається із фрагментів кераміки та інших знахідок і прослідковується на всіх розкопах. З урахуванням підйомного матеріалу колекція складається з 1483 фрагментів ліпних посудин і кількох десятків фрагментів гончарних посудин та амфор. Поодинокі знахідки можна пов'язати з культурою Гумельниця². Більшість кераміки належить до сабатинівської культури епохи пізньої бронзи (рис. 2). У культурному шарі також знайдено знаряддя праці з кременю, каменю та кістки.

Кам'яні знаряддя праці з поселення широко розповсюджені на пам'ятках епохи бронзи. Це фрагменти зернотерок, абразиви, розтиральники, оброблене каміння. Кременевий інвентар репрезентований нуклеусами та сколами з них, відщепами та невеликою кількістю предметів зі слідами вторинної обробки. Серед кістяних знарядь слід відзначити цілий тупик (знаряддя для обробки шкір) і кілька їхніх фрагментів. Невелика частка кісток тварин має сліди спрацьованості, однак без трасологічного аналізу неможливо визначити, до якого типу знарядь вони належать.

Особливе місце у колекції кам'яних виробів займає кам'яний якір із пазом для прив'язування (рис. 3, 1, 2). Його розмір 26,8 × 15,6 см, маса 6,5 кг. Форма якіря асиметрична, поверхня обкатана. Враховуючи той факт, що на поселенні амфорний матеріал складає дуже незначний відсоток, уявляється можливим співвіднести якір з основною масою знахідок і датувати його сабатинівським часом. Якірі епохи бронзи — досить рідкісні знахідки у Причорноморському регіоні, а в Дністро-Дунайському межиріччі це взагалі перша знахідка подібного роду. Аналогічні предмети відомі лише на схід від Північно-Західного Причорномор'я — в Подніпров'ї та на Дону. З колекції Запорізького краєзнавчого музею походить якірний камінь, що датується кінцем IV—II тис. до н. е. Якір місцями ретельно відшліфований і має розміри 28 × 28 см, товщину 9 см, масу 8,5 кг. Рівчачок в його верхній частині та заглиблення в нижній призначені для прив'язування якіря до невеликого судна³. Кам'яні грузила відомі на Михайлівському поселенні, що належить ямній культурі⁴. Велика кількість грузил для

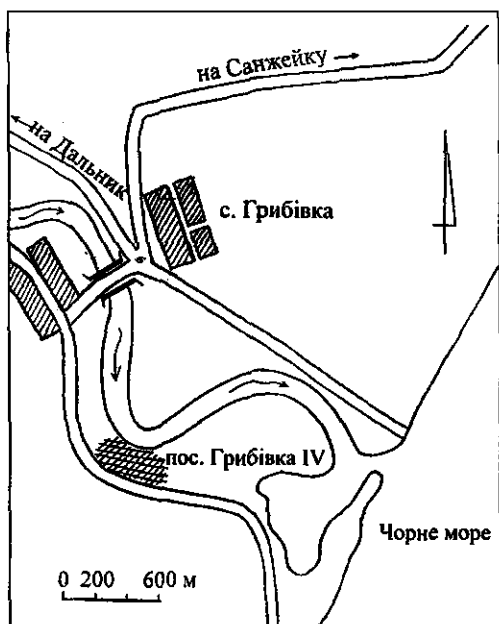

Рис. 1. Схема розташування поселення Грибівка IV

на Ойкумени універсальної форми якоря, який складався з дерев'яної хрестовини або рогатки та якірного каменю (рис. 4, 2—5). Причому конструкції стародавніх якорів могли бути різними, але технологічна схема була єдиною. У цих конструкціях сполучається принцип дії гака, який заривався в ґрунт, і звичайного вантажу. У такому разі камінь служить важелем, що перевертає під час натягнення мотузки якір на бік, на один із двох кінців дошки, який під дією каменя й заглиблюється в ґрунт. Якірні камені застосовували не лише для стоянок човнів та суден, а й для утримання останніх за курсом⁶. З великою обережністю можна

рибальських сіток і кам'яних якорів відома в пам'ятках кобяковській культури на нижньому Дону⁵. Їхні розміри коливаються від 11 до 45 см, маса — від 0,6 до 6—7 кг. Особливістю якорів кобяковській культури є наявність на них двох пазів — «перетяжок», що дало змогу автору дослідження реконструювати особливий тип якорів та грузил, де використовувалися якірні камені подібної конструкції (рис. 4, 1).

Якірний камінь із Грибівки має лише одну «перетяжку», що дає змогу припустити іншу конструкцію якоря. Річ у тім, що паз є лише на трьох (верхній та двох бічних) площинах якоря і відсутній на його «підмурку». Отже, тут мовиться не про єдиний варіант реконструкції (а саме — про найпростіший якір у вигляді каменю та прив'язаної до нього мотузки). Дослідники зазначають існування в давнину в різних частинах

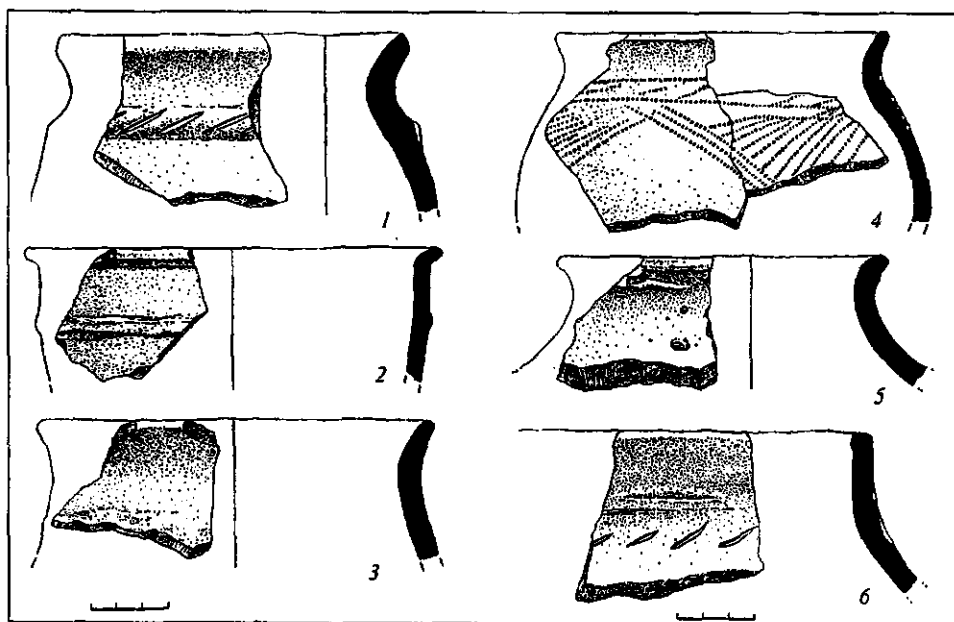

Рис. 2. Кераміка з поселення Грибівка IV

припустити, що подібну конструкцію якоря використовувало й населення епохи пізньої бронзи Північно-Західного Причорномор'я (рис. 3, 3).

Один із авторів статті разом зі старшим науковим співробітником Одеського археологічного музею Л.В. Субботіним експериментальним шляхом встановили найоптимальнішу конструкцію якоря (рис. 3, 3)⁷. Найімовірніше, якірний камінь було покладено на дошку, пряму чи трохи прогнуту. До неї він кріпився за допомогою канату або двох гілок, просмикнутих в отвори дошки. Канат або гілки скріплювалися у вигляді рогатки (рис. 3, 3; 4, 2—5). Слід зазначити, що внаслідок асиметричної форми якоря паз було зроблено не посередині каменя, а ближче до його широкого краю (для кращої балансування та зміщення центру ваги) (рис. 3, 1, 2).

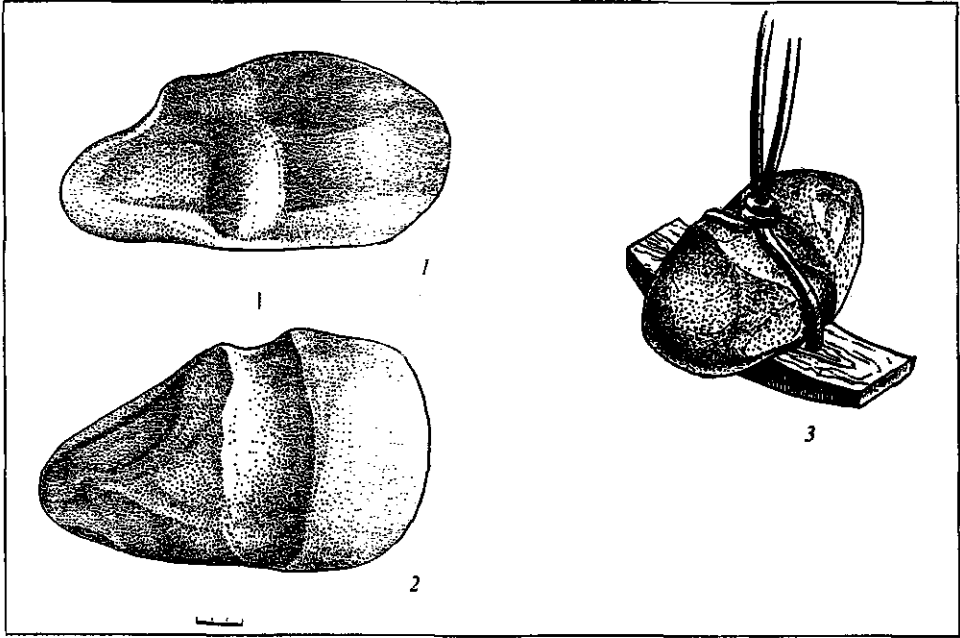

Рис. 3. Кам'яний якір з поселення: 1 — вигляд збоку; 2 — вигляд зверху; 3 — реконструкція якоря

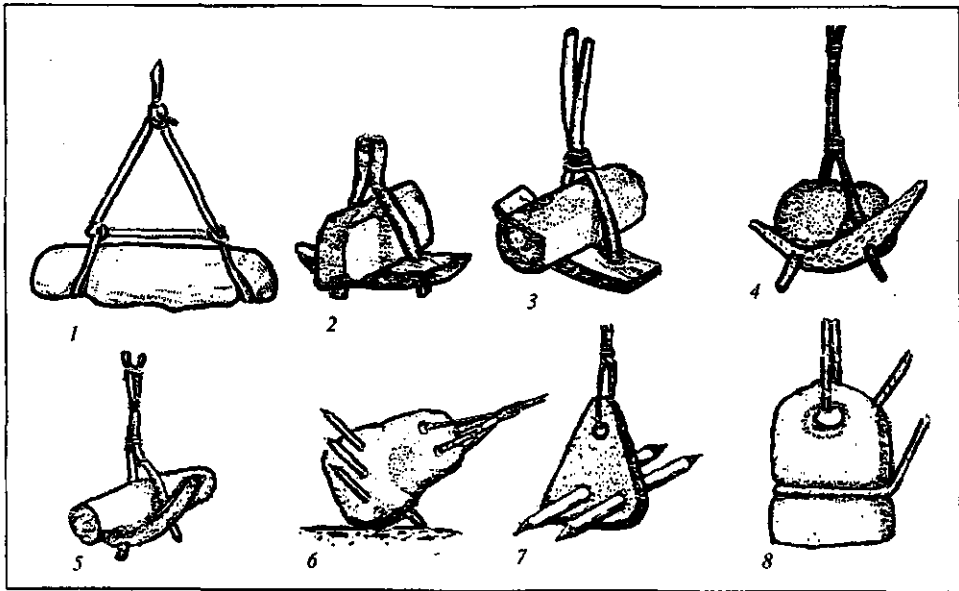

Рис. 4. Зразки кам'яних якорів: 1 — кобаківська культура; 2—5 — знахідки з різних частин світу; 6 — Середземне море; 7 — Єгипет (1 — за Е.С. Шарафутдиновом; 2—7 — за Л.Н. Скрягиним)

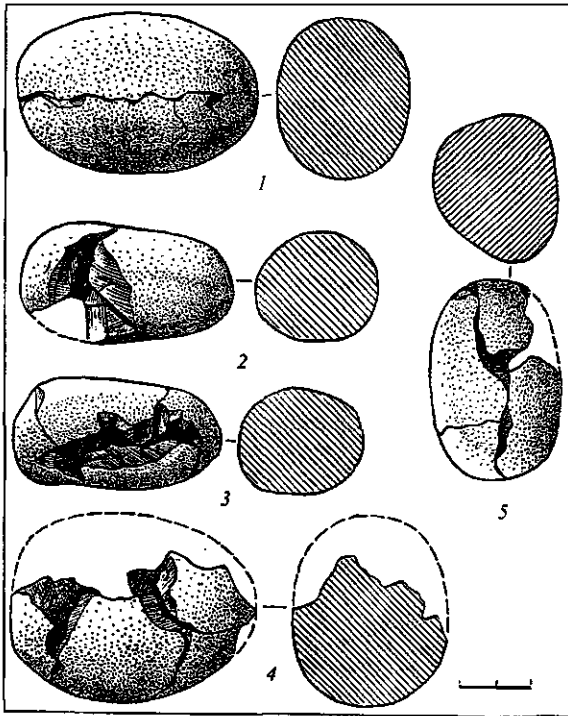

Рис. 5. Глиняні вироби з поселення Грибівка IV

що вивчають історію мореплавання, відмічають культове значення якоря в глибоку давнину. Археологічні дані засвідчують, що якір судна з найдавніших часів вважався священним. Це було пов'язане з його особливим призначенням — рятувати життя людини¹¹. У Стародавньому Єгипті епохи 5-ї династії (3000—2600 рр. до н. е.), у Фінікії (2300 р. до н. е.) відомі святилища та вітарі, пов'язані з культом якоря¹². У цьому контексті великий інтерес становлять п'ять глиняних виробів, що мають форму яєць (рис. 5), які походять з того самого квадрата, що й якір. На семантичному рівні ці артефакти цілком можуть бути співвіднесені. «Глиняні яйця» є досить рідкісною знахідкою на пам'ятках середньо- та пізньобронзового віку. Найдавніші подібні вироби було зафіксовано на поселенні сосницької культури Пустинка, де вони являли собою вальки для вистилання підлоги¹³. На пам'ятках епохи середньої бронзи глиняні вироби у формі яєць несуть уже не функціональне, а ритуальне забарвлення. У житлі нижнього шару сабатинівського поселення Ушкалка (Херсонська обл.) було розкопано культове місце (жертвник), в якому серед інших знахідок (а саме — глиняних фігурок тварин) були й 12 невеликих глиняних виробів, які за формою та розмірами нагадують куряче яйце¹⁴. Мабуть, і тут можна прослідкувати семантичний зв'язок, що втілює уявлення давньої людини про відродження життя. Згадуються аналогічні вироби й серед знахідок багатшарового Зливинського поселення на Донеччині¹⁵. Подібні артефакти виявлено на сабатинівському поселенні Новокиївка у Приазов'ї¹⁶, а також у комплексі, що походить з жертвника на поселенні зрубної культури Усове озеро. Появу «глиняних яєць» автор дослідження пов'язує з впливом сабатинівської культури¹⁷.

Ритуальне забарвлення цієї категорії знахідок визнає більшість дослідників. Зазначають, що формула «життя—смерть—відродження» була основоположною для міфологічної свідомості людства у цілому. Генетичний аспект приписується у багатьох світоглядних схемах саме яйцю, яке дало початок світу, що вміщував нове життя. І яйце, і якір у цьому контексті можуть бути співвіднесені з категоріями «життя» та «відродження», виступаючи опозицією категорії «смерть»¹⁸.

Співвіднесення двох досить неординарних у сабатинівській культурі артефактів, безумовно, привертає увагу. Їх інтерпретація свідчить про значущість

Характерно, що на західному узбережжі Чорного моря в бронзовому віці використовували якорі зовсім іншої форми. Це були площаті камені з одним, двома або трьома отворами⁸. Такі конструкції якорів тяжіють до Середземномор'я. У давнину його мешканці застосовували кам'яні якорі з двома отворами для мотузки або з чотирма чи п'ятьма отворами, через які пропускали дрючки (рис. 4, б)⁹.

Поселення Грибівка IV розташоване практично в гирлі р. Барабой, при впадінні її в Чорне море. Нині річка відокремлена від моря пересипом. Проте теперішня географічна ситуація суттєво відрізняється від стародавньої, оскільки пересип — досить пізнє утворення, яке виникло не раніше XIV ст.¹⁰. Отже, якір у шарі пізньої бронзи поселення є знахідкою цілком доречною і не випадковою. Дослідники,

знахідок навіть з периферії поселень, де відсутні будь-які сліди життєдіяльності у вигляді залишків будівель або господарських ям. Знахідки з поселення Грибівка IV становлять безсумнівний інтерес як для реконструкції історії населення Північно-Західного Причорномор'я в цілому, так і для виявлення окремих рис духовного життя та побуту носіїв сабатиновської культури.

¹ *Висловлюємо* щиро подяку старшому науковому співробітнику відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України С.П. Смольниновій за визначення кременевих артефактів епохи палеоліту та бронзової доби.

² *Висловлюємо* щиро подяку завідувачу фондів ОАМ НАН України старшому науковому співробітнику Л.В. Субботіну за визначення цієї кераміки.

³ *Шаповалов Г.И.* Якорный камень эпохи бронзы из коллекции Запорожского краеведческого музея // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности. — Запорожье, 1990. — С. 107.

⁴ *Лагодовська О.Ф., Шапошникова О.Г., Макаревич М.Л.* Михайлівське поселення. — К, 1962. — С. 175—176.

⁵ *Шарафутдинова Э.С.* Памятники предкифского времени на Нижнем Дону (Кобяковская культура) // (САИ В-11) — Л., 1980. — 128 с.

⁶ *Скрягин Л.Н.* Книга о якорях. — М., 1973. — С. 8—9.

⁷ *Графічна реконструкція якоря та інші ілюстрації* Л.В. Субботіна.

⁸ *Лазарев М.* Потъналата флотилия. — Варна, 1975. — С. 43—51.

⁹ *Скрягин Л.Н.* Указ. соч. — С. 8.

¹⁰ *Висловлюємо* щиро подяку за консультацію канд. геол. наук В.Ф. Петруню.

¹¹ *Шаповалов Г.И.* Корабли веры. Судостроение в духовной жизни древней Украины. — Запорожье, 1997. — С. 10.

¹² *Окорочков А.* Символ мореплавания и надежды // Наука и религия. — 1985. — № 12. — С. 21.

¹³ *Березанская С.С.* Пустынка — поселение эпохи бронзы на Днепре. — Киев, 1974. — С. 106, 110. — Рис. 32.

¹⁴ *Телегін Д.Я.* Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я (за матеріалами розкопок в с. Ушкалка) // Археологія. — 1961. — 12. — С. 4

¹⁵ *Швецов М.Л.* Исследования Зливкинского многослойного памятника // Археол. открытия. — 1985 г. — М., 1987. — С. 433.

¹⁶ *Geršcovič J.P.* Studien zur spatbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres // Arhaologie in Eurasien. — 1999. — Bd. 7. — Т. 37, 10, 11.

¹⁷ *Березанская С.С.* Усово озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце. — Киев, 1990. — С. 88.

¹⁸ *Кирилюк А.* Универсалии культуры и семиотика дискурса. Миф. — Одесса, 1996. — С. 17, 113—116.

Одержано 17.05.2002

С.В. Иванова, К.А. Петрова, И.А. Будыкин

ДРЕВНЕЙШИЙ КАМЕННЫЙ ЯКОРЬ ИЗ ПОСЕЛЕНИЯ ГРИБОВКА IV

В статье рассмотрен якорный камень из поселения сабатиновской культуры в Северо-Западном Причерноморье. Приведены аналогичные находки бронзового века из других территорий, предпринята попытка реконструкции формы якоря.

Находка якоря на поселении сочетается с другой редкой категорией находок — «глиняными яйцами». Находки сопоставлены на семантическом уровне.

S.V. Ivanova, K.A. Petrova, I.A. Budykin

THE MOST ANSIENT STONE ANCHOR FROM THE SETTLEMENT OF GRABIVKA IV

The article deals with anchor stone from the settlement of Sabatynivs'ka culture in the northwestern area of the territory to the North from the Black Sea coast. The authors adduce analogous of finds which dates to the Bronze Age from another territories, and make the attempt of reconstruction of shape of an anchor.

Finding of the anchor on the settlement is brought into correlation with another rare category of finds, the «clay eggs» are. The finds were compared by semantic method.